

УДК 351.862.4

М. М. Орлов, В. В. Халеп, В. В. Антоненць

НЕОБХІДНІ І ДОСТАТНІ УМОВИ ВИНИКНЕННЯ МІЖЕТНІЧНИХ КОНФЛІКТІВ В УКРАЇНІ

Розглянуто умови виникнення міжетнічних конфліктів в Україні виходячи із тривалої соціально-політичної нестабільності у державі та характеристик окремих регіонів з компактним проживанням етнічних меншин. Обґрунтовано можливі наслідки у разі виникнення міжетнічних конфліктів. Визначено роль і місце внутрішніх військ у разі виконання завдань силами охорони правопорядку у цій обстановці. У загальному вигляді спрогнозовано службово-бойові завдання внутрішніх військ.

Ключові слова: міжетнічні конфлікти, внутрішні війська, необхідні і достатні умови.

Постановка проблеми. Місце традиційних міждержавних конфліктів (МЕК) поступово займають внутрішні та локальні міжнародні конфлікти, причому серед перших переважають “конфлікти ідентичності” – національні, етнічні, релігійні. Небезпека таких конфліктів обумовлюється вразливістю сучасних суспільств та нерозвиненістю методів протидії таким загрозам.

Події останнього часу (внутрішні конфлікти у державах Близького Сходу і Північної Африки), а також минуле Радянського Союзу (Фергана, Карабах, Абхазія, республіки Прибалтики та Придністров'я) свідчать про те, що стан міжнаціональних (міжетнічних) і міжконфесійних відносин – один із головних чинників, що впливає на суспільно-політичну ситуацію у державі, і саме в цих регіонах спостерігалися і продовжують спостерігатися певні негативні тенденції.

Практика минулого і сучасності показує, що саме на внутрішні війська (ВВ) покладається виконання основного комплексу дій щодо здійснення режимних і силових заходів, спрямованих на локалізацію району виникнення МЕК та припинення масових заворушень і нормалізацію обстановки.

Тому виникає потреба окреслити визначальні характеристики міжнаціональних відносин, ступінь культурної і соціальної близькості чи відчуженості між національно-етнічними групами, а також можливі регіони виникнення міжетнічних конфліктів на території України. І у зв'язку з цим слід прогнозувати службово-бойові завдання ВВ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доволі повно проблему виникнення

міжетнічних конфліктів на території України висвітлено у працях [1, 2, 3]. Однією з особливостей кризи, яку переживає Україна, є недостатня національна самоідентифікація. Сьогодні майже кожний етнос намагається побудувати власну державу, забезпечити собі участь на найвищому державному рівні, аби створити найкращі умови для свого існування. Тому проблема міжетнічних конфліктів існує, і її необхідно детально досліджувати.

У законах України [4, 5] не чітко визначені завдання ВВ у разі виникнення МЕК, що може мати негативні наслідки під час планування їх застосування у складних умовах обстановки.

Метою статті є проведення аналізу необхідних і достатніх умов виникнення МЕК на території України, визначення ролі і місця ВВ у разі виконання завдань силами охорони правопорядку в цій обстановці та у загальному вигляді прогнозування службово-бойових завдань військ.

Виклад основного матеріалу. На цей час у світі існує понад 4 тис. народів-етносів, які говорять 6 тис. мов, та понад 200 незалежних країн, і лише близько 20 серед них є етнічно однорідними. Усі інші країни, у тому числі й Україна, – поліетнічні, де проживають більше п'яти відсотків етнонаціональних меншин.

Аналіз історичної практики свідчить про те, що розвиток і становлення більшості сучасних країн не обходилися без руйнівного впливу етнонаціональних меншин. Саме наявність (або відсутність) етнополітичних конфліктів визначає рівень політичної стабільності та безпекового прогресування тієї чи іншої держави [6].

Увесь спектр конфліктів на етноісторичних засадах (а саме конфлікти внутрішньоетнічні, етнокультурні, етнорелігійні, етнотериторіальні, етноекномічні, етнополітичні тощо), з об'єктивного боку, є міжетнічним явищем, тобто зіткненням між двома і більше етноісторичними суб'єктами. Тому міжетнічний конфлікт і є актуальним предметом дослідження з точки зору його зародження та можливих наслідків.

Значущість цього дослідження зумовлена також існуванням у сучасній Україні потенційно конфліктогенних проблем та визначенням завдань, які мають виконувати ВВ у ситуації, що склалася. Зокрема, це мовний конфлікт між західним та східним етномовними регіонами (представники останнього виражають невдоволення політикою “примусової українізації”), зростаюче напруження у відносинах Росії та України внаслідок періодичних “рецидивів” газотранспортної та інших проблем. Доцільним буде згадати й проблему Чорноморського флоту та навігаційних маяків; неврегульованим залишається “земельне питання” у Криму.

Конфліктні настрої серед населення може викликати процес повернення втрачених вкладів Ощадбанку СРСР. Останнім часом також постає проблема так званого “примирення з історією”, що може стати своєрідним каталізатором напруження у відносинах із сусідніми державами (Росією, Польщею, Угорщиною, Румунією тощо). Час від часу реанімується мовно-писемницька проблема (кирилиця – латиниця) в україно-молдовських та україно-румунських етнокультурних реаліях. Періодично нагадують про себе вияви настроїв в етносоціальному середовищі закарпатських русин, бойків та угорців, кримських татар, придністровських молдаван, буковинських румун, придунайських гагаузів та ін.

Один із важливих аспектів сучасного розвитку міжетнічних конфліктів – невпинне розширення міжетнічних контактів. Розвиток комунікацій, зростання мобільності населення, удосконалення засобів масової інформації – усе це розширює сферу взаємодії етносів. Паралельно, завдяки глобалізації, відбуваються процеси збільшення великих за

чисельністю етносів і зменшення малочисельних народів. Етнічні групи намагаються зберегти себе, свій історичний досвід, культуру, власну унікальність. Учені вважають, що третє тисячоліття продемонструє зміну державних кордонів, якщо вони не збігаються з етнічними. Результатом цієї тенденції може стати збільшення чисельності незалежних держав до 300 (нині їх близько 200) [5]. Саме тому міжетнічні конфлікти потребують особливої уваги з точки зору їх наслідків.

У політології виділяють такі типи міжетнічних конфліктів, як міжособистісні, етносоціальні та міжетнічні, у прямому розумінні поняття. Для виникнення міжетнічного конфлікту необхідна наявність певних чинників [5].

По-перше, це рівень національної самосвідомості. Якщо такий рівень вищий чи нижчий за адекватний, то це призводить до зростання етноцентризму.

По-друге, – наявність у суспільстві “критичної маси” проблем, що стосуються етнонаціонального буття, до яких слід віднести: а) несприйняття укладу національних меншин; б) приниження їхньої гідності іншими народностями; в) перешкоджання національним меншинам бути повноправними громадянами держави.

По-третє, – наявність політичних сил, які спроможні використати у боротьбі за владу два попередні чинники.

Аналіз зазначених чинників – це обов'язок органів виконавчої влади як у центрі, так і у регіонах, а результати аналізу повинні доводитися органам правопорядку каналами системи взаємодії з метою підготовки до можливих дій.

Для усвідомлення конфлікту як певного процесу необхідно розрізняти такі його фази, як: а) формальна, коли створюється соціальна база, формується ідеологія, висувуються вимоги до можливостей виникнення конфлікту; б) загострення розвитку конфлікту, коли сторони переходять до войовничої тактики, відкрито йдучи на розрив з узаконеними нормами сумісного проживання на певній території та структурами державної влади; в) воєнна реалізація конфлікту, коли можливе збройне зіткнення між тими, хто

висуває вимоги, та владою – як регіонального, так і центрального рівнів; г) постреалізаційна, коли відбувається відбудова порядку, у тому числі відновлення державної влади, що існувала до конфлікту; д) постформальна, під час якої проводяться переговори та дискусії між владою та конфліктуючою стороною з проблем забезпечення безпеки у регіоні конфлікту; е) вирішення конфлікту, коли усуваються причини, що призвели до сутичок, у тому числі й із застосуванням зброї.

Більшість чинників успішного вирішення конфліктів має психологічний характер, оскільки відображує особливості поведінки і взаємодії опонентів. За цих умов важливо мати ефективну систему взаємодії регіональних органів виконавчої влади з органами правопорядку з метою адекватності реагування на можливий розвиток МЕК.

Об'єктивний аналіз причин МЕК потребує дослідження етнопсихологічного, соціально-економічного, соціокультурного та політичного аспектів, а у зв'язку з цим – переліку завдань, які можуть виконувати внутрішні війська у разі їх виникнення.

Етнопсихологічний аспект пов'язаний з виникненням в етнічній спільноті необхідної захисної реакції у разі загрози існуючим цінностям етносу. Соціокультурний аспект пов'язаний з політикою форсованої, насильницької мовної асиміляції, загрози етнічній традиційній культурі або релігії. Соціально-економічний чинник діє під час будь-яких міжетнічних конфліктів, але його прояв буває різним. Він може відігравати провідну роль, бути однією з причин конфлікту, відображувати існуючу соціально-економічну нерівність або економічні інтереси окремих суспільних груп.

Для аналізу міжетнічних конфліктів дуже важливим є політичний чинник. Відродження етнічності супроводжується появою нових політичних лідерів етносу, які ставлять собі за мету досягнення політичної влади – як на регіональному, так і на загальнодержавному рівні. Зрештою, *міжетнічний конфлікт* – боротьба за контроль над розподілом матеріальних та духовних ресурсів. Для України це є характерним, і його необхідно враховувати під час організації взаємодії регіональних органів виконавчої влади і

визначення завдань для силових структур, у тому числі й для ВВ.

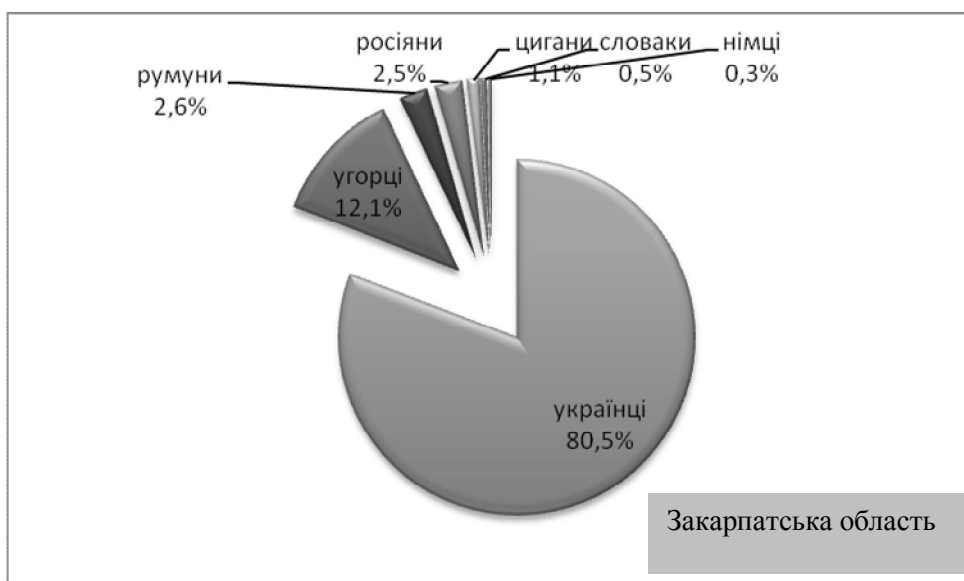
Шляхи подолання МЕК дуже складні. Це пов'язано з тим, що чимало з них мають глибокі історичні коріння, багатолітню історію загострення і затухання; вони є відображенням підсвідомості людини, а часто підпадають і під сильний релігійний вплив.

За національним складом Україна належить до мононаціональних держав. Українці становлять абсолютну більшість населення України. Більшість українців проживає на своїх етнічних землях, де сформувався український народ. На цих землях вони завжди мали чисельну перевагу над іншими національними та етнічними групами. Але протягом історичного періоду (як наприклад, приєднання частини західноукраїнських земель у 1940 р., входження до складу УРСР у 1961 р. Криму та повернення у середині 80-х років минулого століття депортованих кримських татар) національний склад населення України змінювався. Сучасні державні кордони країни суттєво відрізняються від етнічних меж проживання українців, а також інших національностей.

За даними першого всеукраїнського перепису населення 2001 р., в Україні проживало 37,5 млн українців, або 77,8 % загальної чисельності населення держави. Українці становлять абсолютну більшість (понад 90 %) у 13 з 27 регіонів України та переважну більшість (70...90 %) – у 7 регіонах. Частка українців знижується до 60 % лише у двох областях Донбасу та Одеській області, і тільки в Автономній Республіці Крим частка українців не досягає 50 % і становить 24,3 %. Майже моноетнічною є Тернопільська область, у якій українці становлять 97,8 % населення області. Поряд з українцями на території держави проживає понад 100 національностей [1].

Для повноти твердження щодо наявності *необхідних умов* виникнення МЕК в Україні нижче наведено статистичні дані етнічних груп за регіонами держави станом на 2001 р. на прикладі Закарпатської і Львівської областей (див. рисунок).

Наведені статистичні дані дозволяють зробити такі висновки.

Статистичні дані етнічних груп за регіонами держави станом на 2001 р.

1. Закарпатська область є багатонаціональною. Основним і корінним населенням є українці (80,5 %). Проживають також угорці (12,1 %), румун (2,6 %), росіяни (2,5 %), цигани (1,1 %), словаки (0,5 %), німці (0,3 %), усього понад 30 національностей.

2. Стосовно Львівської області найбільше росіян проживає у містах: Львові – 64,6 тис. (8,9 %), Червонограді – 4,5 тис. (6,4 %), Стрию – 3,2 тис. (5,2 %). Поляки проживають у Мостиському районі – 4,7 тис. (7,6 %), м. Львові – 6,4 тис. (0,9 %), а також у Самбірському та Старосамбірському

районах. У решті районів польське населення складає менше за 1 %.

3. Білоруси та євреї проживають дисперсно у містах регіону Західної України.

4. Найбільша строкатість у національному складі спостерігається у південно-західній частині Чернівецької області у міжріччі Дністра та Дунаю. Тут переважає українське населення – 35,8 %, болгар – 24,8 %, росіяни – 17,7 %, молдавани – 15,2 %, гагаузи – 4,6 % та ін. У північних та центральних районах області населення більш однорідне за

національним складом і складається здебільшого з українців.

У зазначених вище регіонах найбільш активно спостерігаються аспекти виникнення МЕК, до яких слід віднести: а) погіршення соціально-економічного становища населення; б) розшарування населення за майновими ознаками; в) діяльність національно- та релігійно-екстремістських угруповань; г) прикордонне розташування, близькість до місцевості, де відбуваються міжнаціональні (міжетнічні) конфлікти, війни; д) велика чисельність безробітних; е) приплив мігрантів із економічно слаборозвинутих держав; ж) зростання національної самосвідомості, бажання етнічних груп до національного відокремлення; к) діяльність або вплив зарубіжних екстремістських організацій; л) фактори дискримінації окремих національних громад; м) міжконфесійні відносини серед громадян у регіоні.

Уже сьогодні у зв'язку з тим, що в Україні немає суворой відповідальності за подвійне громадянство, у зазначених регіонах спостерігається масове отримання громадянами України паспортів суміжних держав, особливо це стосується Автономної Республіки Крим та Чернівецької області, що може призвести до відомого грузинсько-абхазького сценарію розвитку подій.

Загальна етнополітична ситуація у цих регіонах визначається комплексними питаннями взаємодії найбільших етнічних груп, а також проблемами, що виникають у процесі міжетнічної, міжкультурної комунікації в соціальній, економічній, соціокультурній та політичній сферах.

Велике занепокоєння викликає у цих регіонах стан міжконфесійних відносин, який значною мірою залежить від забезпечення прав віруючих на задоволення їх релігійних потреб, а також від взаємовідносин конфесійних та церковних громад (релігійної толерантності громад і віруючих). Головні причини виникнення міжконфесійних конфліктів полягають у позарелігійній площині, насамперед, у перенесенні до релігійної сфери політичних і національних суперечностей та у зіткненні економічних інтересів представників різних національних груп, що прикриваються релігійними гаслами.

Якщо у визначених регіонах питання релігії не будуть політизуватися або отожднюватися з національно-етнічними, то ймовірність загострення міжконфесійних відносин або виникнення конфлікту на релігійному підґрунті буде досить невеликою.

Таким чином, наразі в окремих регіонах України є ознаки виникнення МЕК, що підтверджує наявність *достатніх умов* до виникнення такого небезпечного явища. Це є певним сигналом для органів державної влади і правоохоронних органів щодо необхідності: а) повернутися до проблеми організації ефективної взаємодії, перш за все, регіональних органів виконавчої влади, місцевого самоврядування і правоохоронних органів; б) уточнити завдання і можливості, насамперед, регіональних сил охорони правопорядку, до складу яких входять ВВ.

Навіть Комітет державної безпеки СРСР при всіх своїх можливостях не зміг попередити та зупинити події, які відбулися наприкінці 80-х років у республіках Середньої Азії, Кавказу та Закавказзя (Фергана, Карабах, Абхазія) та початку 90-х у Придністров'ї, де розпочалися загострення міжнаціональних протиріч, активізація на цій основі націоналізму та сепаратизму, поширення в цих регіонах міжетнічних протиріч, розвиток релігійного та релігійно-політичного екстремізму, формування на цій основі стійких осередків внутрішньодержавних конфліктів за участі великих груп населення. Багато в чому ситуацію ускладнювало те, що керівники державного управління, правоохоронних органів у зазначених вище регіонах займали націоналістичні позиції, проявляли пасивність у припиненні протиправних дій, а окремі серед них співпрацювали зі злочинними елементами. Унаслідок цього за рішенням Міністерства внутрішніх справ СРСР для надання допомоги органам внутрішніх справ в охороні громадського порядку були задіяні внутрішні війська, які почали виконувати крім визначених завдань ще й нові специфічні завдання.

Отже, в сучасних умовах у разі виникнення МЕК у будь-якому регіоні України на ВВ можуть бути покладені такі службово-бойові завдання.

1. Існуючі завдання з новим наповненням, а саме: а) охорона об'єктів життєзабезпечення, мостів різного призначення, тунелів тощо; б) охорона аеропортів, залізничних та автомобільних вокзалів, державних установ засобів масової інформації тощо; в) охорона релігійних установ і пам'яток історії та культури.

2. Завдання миротворчого характеру, які пов'язані із спостереженням за припиненням вогню і розведенням ворогуючих сил, забезпечення переговорів між цими силами, участь в операціях з розмінування.

Висновки

Проведений у статті аналіз свідчить про наявність необхідних і достатніх умов виникнення МЕК в Україні. Його виникнення може призвести до часткової або повної втрати функціонування органів державної влади та запровадження надзвичайного стану. Тому виникає інтерес до таких наукових завдань: 1) обґрунтування переліку завдань, які можуть виконувати ВВ щодо стабілізації обстановки у районі надзвичайного стану і відновлення функціонування органів державної влади в умовах виникнення МЕК; 2) визначення складу сил угруповання ВВ у регіоні держави та способів його застосування у разі відновлення функціонування органів державної влади у результаті МЕК.

Список використаних джерел

1. Дашкевич, Я. Українське відродження і національні меншості / Я. Дашкевич // Україна в сучасному світі : матеріали наук. конф. Респ. асоціації українознавців. – К. : Наук. думка, 1990. – С. 51.

2. Мукомель, В. И. Вооруженные межнациональные и региональные конфликты: людские потери, экономический ущерб и социальные последствия [Текст] / В. И. Мукомель // Идентичность и конфликт в постсоветских государствах. – М. : Наука, 1997. – 160 с.

3. Панченко, А. В. Конфлікти у громадянському суспільстві [Текст] / А. В. Панченко // Формування громадянського суспільства в Україні: стан, проблеми, перспективи. – К. : Наук. думка, 2001. – 135 с.

4. Про правовий режим надзвичайного стану [Текст] : Закон України від 15.05.2003 р. № 743-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 23. – С. 176.

5. Про внутрішні війська МВС України [Текст] : Закон України від 26.03.1992 р. № 2235-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 29.

6. Стрелецкий, В. Н. Этнотерриториальные конфликты: сущность, генезис, типы [Текст] / В. Н. Стрелецкий // Идентичность и конфликт в постсоветских государствах. – М. : Наука, 1997. – 265 с.

Стаття надійшла до редакції 15.06.2012 р.